

ÇALIşMA HAYATINDA ALGILANAN BOş ZAMAN VE SANAL KAYTARMA

Banu ÖZBUCAK ALBAR¹

ÖZET

Çalışma hayatı insanın yaşam sürecinin önemli bir bölümünü kapsamaktadır. Günümüze gelinceye kadar bu süreçte insanların çalışma zamanı ve boş zaman algısında kavram karmaşası yaratacak ciddi değişiklikler meydana gelmiştir. Kapitalist üretim hâkimiyeti düşüncesiyle işgörenlerin çalışma zamanı üretme yükümlülüğüyle çevrelenirken, boş zaman algıları değişikliğe uğramıştır. Çalışma hayatında bilgi çağı olarak adlandırılan dönemin getirisi olarak bilgi ve iletişim teknolojilerindeki gelişmeler çalışanların işten kaytarma, zamanını boşa geçirme ya da mesaisini özel işleri doğrultusunda kullanmalarını ifade eden sanal kaytarma kavramını ortaya çıkarmıştır. Mesai içinde algılanan boş zaman düşüncesiyle, psikolojik ayrılma yaşayan çalışan geçici olarak işle ilgili olumsuzluklardan ve iş stresinde uzaklaşmaktadır. Bu makalede çalışmayı reddeden özellikle Lafargue, Russel, Fromm, Gorz, Hegel ve Veblen'in boş zamana ilişkin görüşlerine yer verilerek, günümüz modern dönemde boş zaman algısındaki yeni görünüm literatür çerçevesinde açıklanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Çalışma Hayatı, Boş Zaman, Sanal Kaytarma

PERCEIVED LEISURE TIME IN WORK LIFE AND CYBER-LOAFING

ABSTRACT

Working life encompasses an important part of human life. Until now, there have been serious changes in people's working time and leisure time that will create confusion. While the capitalist production was dominated by the workers' responsibility to produce working time, the perception of leisure time was changed. Developments in the information and communication technologies as the return of the term called the information age in the working life have revealed the concept of virtual loosening, which means that the employees should use their jobs from the job, wasting their time or using their work in accordance with their special works. With the idea of free time in the workplace, the psychological separation between the living and temporary work-related negativity and work stress. In this study, especially the views of Lafargue, Russel, Fromm, Gorz, Hegel and Veblen about leisure time, new views in the perception of leisure in today's modern period are explained in the literature.

Key Words: Work Life, Leisure, Cyber-loafing

¹ Dr. Öğr.Üyesi, Bülent Ecevit Üniversitesi, İ.İ.B.F., Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü, ozbucak1@hotmail.com

GİRİŞ

İş hayatında çalışma kavramı pek çok farklı tanımla ifade edilmektedir. İnsanların yapması gereken ama imkân olsa yapmamayı tercih edebileceği ve karşılığında ücret beklentisi içinde olduğu eylem olarak tanımlanabilirken, bir kullanım değeri olan mal ve hizmet üretirken gösterilen eylem olarak da ifade edilebilmektedir (Keser ve Kümbül Güler, 2016:63). Ancak çalışma hayatında tam olarak neyin çalışma neyin boş zaman sayılacağı, içinde bulunulan toplumsal koşullar ve bu koşulların nasıl yorumlanacağı ile yakından ilişkilidir (Bozkurt, 2000:16).

Çalışmaya yönelik yaklaşımlar çok eski bir tarihe sahip olmakla birlikte, boş zaman kavramının kendine özgü bir yaşam alanı olarak algılanması modern döneme ait bir olgudur. Çalışmaya ait yaklaşımlar çerçevesinde, insanın doğası gereği çalışmanın gerekliliğini olumlayan ve ücret karşılığı bir başkası için çalışmayı reddeden birbirinden ayrılmış iki farklı görüş mevcuttur. Özellikle Karl Marx, Adam Smith, Hannah Arendt ve Sigmund Freud çalışmanın insan için önemli bir gereksinim olduğundan hareketle çalışmayı desteklerken; Paul Lafargue, Bertrand Russel, Erich Fromm, Andre Gorz, Friedrich Hegel ve Thorstein Veblen gibi düşünürler içinde buldukları dönem koşullarında ücretli ve fazla çalışmayı reddetmiş ve insanın boş zaman gerekliliğine dikkat çekmişlerdir.

İnsanın ihtiyaç duyduğu boş zaman algısı günümüzde teknolojinin de katkılarıyla çalışma hayatında sanal kaytarma olarak karşımıza çıkmaktadır. Çalışanın mesai saatleri içerisinde kendine özel zaman yaratma isteği, işyerinde üretim ve verimlilik anlamında kayıp yaratacağı için işverenler için önemli bir sorun haline gelmiştir. Bu çalışma ile boş zaman kavramı düşünürlerin görüşleri doğrultusunda literatür çerçevesinde incelenerek günümüz modern dönemde çalışanların algıladıkları boş zaman kavramı ve yaşanan sanal kaytarma sorunu incelenmeye çalışılacaktır.

1. Çalışma Hayatında Boş Zaman Kavramı

Çalışma hayatına genel olarak bakıldığında sanayi devrimi öncesi çalışma şekilleri oldukça düzensiz ve kolektif olmaktan uzak bir görünümde idi. Doğanın döngüsel tekrarları içerisinde o dönemlerde günlük yaşam, işte geçen zaman ve iş dışı boş zaman olarak sınırlanmamaktaydı. İçinde bulunulan dönemin koşullarına göre çalışma zamanı ve boş zaman algılamaları değişmekte ve bu algı ekme-biçme ve avlanma mevsimlerine göre şekillenmekteydi (Sarıpek, 2016:116-117). Bu açıdan boş zamanın kişiye özgü bir yaşam alanı olarak algılanması kavram olarak 21. yy toplumuna gelene kadar birçok farklı şekillerde tanımlanmış, yeni bir kavramdır. Boş zaman, Antik Yunan'da iyilik, hakikat ve bilgi gibi dünyanın önemli değerleriyle uğraşmak ve bunlar üzerine düşünmek olarak algılanmıştır. Bu algıya göre boş zaman, bir şey yapılmayan zaman değil aksine, seçkinlik, derinlemesine düşünme, estetik hazlar ve beğeni oluşturma zamanı olarak değerlendirilmiştir. Bu sebeple insanın ruhunu arındırabileceği boş zaman kavramı çalışmayla ilişkilendirilmekten çok uzakta yer almıştır (Aytaç, 2002: 234-235; Samsum, 2017:182).

Roma döneminde ise boş zaman sınıfsal bir hak değildi. Boş zaman üretici aktivitelerden sonraki bir zaman olup, gevşeme ve rahatlama amaçlı boş vakit etkinlikleri olarak işin/çalışmanın yeniden üretimi için gerekliydi. Dolayısıyla sosyal bir statü ve yaşam tarzını ifade etmiyordu (Juniu, 2000: 69'dan akt. Aytaç: 2002:235-236). Bu çerçevede genel olarak boş zaman, serbest olma ve doğallık içeren bir zamanı ifade etmektedir. İnsanların boş zamana yüklediği anlam, kendi deneyimleri ile orantılıdır.

“Seçme/tercih”, “kaçış”, “spontanelik” ve “özgürlük” anlamlarıyla yakından ilişkili olan boş zaman kavramı, insanın yaşam kalitesini artırıcı bir özellik taşıdığı gibi psikolojik rahatlamayı sağlayıcı bir kaçışı da ifade etmektedir (Aytaç, 2004:116).

1.1. Thorstein Veblen’in “Aylak Sınıf Teorisi”

Boş zaman kavramı ilk olarak kurumsal iktisadın kurucusu olan Thornstein Veblen’in “*The Theory of Leisure Class*” (*Aylak Sınıf Teorisi*) (1899) adlı ünlü eserinde tanımlanmıştır. Veblen çalışmasında özellikle boş zamanın kendisinden çok, boş zamanı kullanan gruplar üzerinde durmuştur. Teorisini özellikle fiziksel olarak emek sürecine katılmayan, sadece üretim araçlarının mülkiyetini elinde bulundurmasından dolayı bunların getirilerini tüketen egemen sınıfı dikkate almıştır (Omay,2008:124). Veblen’e göre, egemen/aylak sınıf üyeleri üretime katkıda bulunmaksızın üreten kesimin sağladığı getiriden yani paradan para kazanma alışkanlığına sahiptir. Dolayısı ile makine çağı olarak adlandırdığı modern dönemde, egemen olan aylak sınıf üyeleri, makinelerde çalışan işçilerin yapmış olduğu üretimin getirisi olan para ve bu durumun sağlamış olduğu boş zamanı bir zenginlik göstergisi olarak kullanmışlardır (Turan vd., 2015:189).

Veblen’e göre “Aylak sınıf” (Leisure Class) emek sarf etmeden, tüketim yapabilecek servet ve gelire sahip olan bireylerdir (Omay,2008:124). Bu aylak sınıf sahip olduğu ahlaki ölçülerle toplumsal gelişmeyi geciktirici etki yapmaktadır. Hükmedici ve buyurgan yapıdaki aylak sınıf, kendi dışındaki yaşantıyı dışlayıcı tutumlar göstermektedir. Veblen’e göre bu sınıf sahip olduğu yaşantıyı ve alışkanlıkları diğerlerine üstünlük ve kıskançlık yaratma amacıyla kullanarak, varlık ve zenginliğini gösterişçi tüketim yoluyla sergilemekten yana hareket etmektedir (Aytaç,2002:240; Eby, 1998:699). Veblen gösterişçi tüketimi sergileyen aylak sınıfın özelliklerini açıklarken şu ifadeleri kullanmıştır (Veblen,2007:52-53):

“Çalışmayan kesimin barişsever centilmenleri, yiyecek, uyuşturucu, barınma, hizmet, süs eşyası, giyim-kuşam, eğlence gibi her şeyin en iyisini ve en pahalısını tüketirler. Ancak bu centilmenlerin, her şeyin iyisini özgürce tüketme zorunlulukları ile yakından ilişkili olarak, bunları en iyi şekilde nasıl sergileyeceklerini bilmek zorunlulukları da vardır. Boş vakitlerde onların “dolu hayatları” gerektiği gibi yaşanmalıdır. Boş zaman başarının en büyük simgesidir. Soylu tavırları ve yaşam tarzları ile gösterişçi işsizlikleri ve gösterişçi tüketim standartları uyum içinde olmalıdır. Bu sınıf evlerini, iş yerlerini, eşlerini ve kız çocuklarını, zenginliklerini ve güçlerini sergileyecek araçlar olarak görmüştür. Nesnelere müsrifçe tüketimi, imtiyaz ve asilliğin işaretleridir. Doğal olarak hayatın lüks ve konforlu nesnelere aylak sınıfa aittir.”

1.2. Paul Lafargue’nun “Tembellik Hakkı”

Karl Marx’ın damadı olan Lafargue, çalışmanın kölelik olduğunu çarpıcı bir şekilde dile getirmiş ve yaşlılığın fiziksel yıkımını çekmemek için 70 yaşına basmadan önce intihar ederek sadece yaşarken değil ölüm tercihi ile de iz bırakan bir düşünce adamı olmuştur (<https://indigodergisi.com>, 25.01.2019). Yetiştirdiği dönem ve çevre koşullarına göre Lafargue, çalışmayı her türlü düşünsel yozlaşmanın ve organik bozuklukların kaynağı olarak görmüştür. Hatta çalışmanın insanların bireysel ve toplumsal felaketlerine yol açan bir eylem niteliğinde olduğunu savunarak, çalışmayı insanlık dışı görmüştür (Keser, 2015:29-30).

Lafargue, “*Tembellik Hakkı*”(1883) adlı eserinde çalışmanın tümüyle yadsınması yerine, herkesin çalışmasını ve günde üç saatten fazla çalışmamasını

önermektedir. Burjuvazinin ancak çalışanın yaşam hakkı olduğunu ifade eden “çalışma hakkı” düşüncesine karşı koyarak, “Tembellik Hakkı” adı altında insanların “boş zaman hakkı” olduğunu savunmaktadır (Aytaç, 2002:239). 19. Yüzyılın sonlarına doğru işçi sınıfının hırsıyla 17 saate varan çalışma sürelerinin, işçileri yoksullaştıran ve köleleştiren bir sistem olduğunu savunmaktadır. Çalışma hayatında makinelerin işin içine girmesi ile çalışma süresinin en fazla üç saat olması gerektiği ve böylelikle toplumsal hiyerarşi, bölüşüm ve organizasyonlarda önemli değişimler meydana geleceğini belirtmektedir. Lafargue, insanlığın kurtarıcısı olarak makineleri görmekte ve makinelerin insanı zor çalışma koşullarından kurtaran, boş zaman ve özgürlük imkânı veren olduğunu savunmaktadır (Lafargue, 1999:112). Çalışma hayatında boş zamanın kişiye özerk bir alan olarak belirlenmesinde, Lafargue’nun “Tembellik Hakkı” adlı eserinin büyük önemi bulunmaktadır (Aytaç, 2002:240).

1.3. Bertrand Russel’in “Aylaklığa Övgü”

Russell, 1932’de yayınlanan “Aylaklığa Övgü” adlı eserinde çalışkanlığın abartılmış bir erdem olduğunu ve bireyin kendi ilgi alanlarına ayırdığı boş zamanın medeni yaşamın bir gerekliliği olduğunu savunmuştur. Çalışmayı görev olarak görmeyi bir köle ahlakı olarak düşünen Russell, topluma yararlı olmak için haftada yirmi saatten fazla çalışmayı gereksiz görmekteydi (<https://dusunbil.com/bertrand-russell>, 25.01.2019). Makinelerin etkinliğinden yararlanarak günlük en fazla dört saatlik bir çalışmanın insana yaşamı için gerekenleri sağlayabileceği ve günün geri kalan zamanını insanın kendisi için kullanması gerektiğini savunmaktaydı (Keser, 2015:31).

Zamanla gelişen sanayi ve makineleşme sayesinde, işçilerin normalde sekiz saatlik çalışmayla ulaştıkları çıktı miktarını yeni bir buluş sayesinde iki katına çıkarttıklarında, işçilerin hala sekiz saat çalışmada ısrar etmek yerine, çalışma süresini günde dört saate düşürmesi gerektiğini ifade etmiştir. Hala sekiz saat çalışmaya devam edilmesi, ihtiyaç fazlası üretimin artması, bazı işverenlerin iflas etmesi ve daha önce bu sektörde çalışanların yarısının işten atılması sonucunda boş zamanın evrensel bir mutluluk kaynağı olmak yerine her yönden sefalete dönüşeceğini savunmaktadır (Russell, 1935). Bu yönüyle modern çalışma kavramına eleştiri getiren Russell, Aylaklığa Övgü eserinde emek yoğun kapitalist çalışma düzenine tepki olarak aylaklığın hiç de olumsuz bir değer içermediğini savunmaktadır. Çalışma sürelerinin azaltılması ve kültürel gelişmeye hizmet edecek boş vaktin artırılmasının bir insanlık hakkı olduğunu ileri sürmektedir (Samsun, 2017:185).

1.4. Erich Fromm’un “Sağlıklı Toplum”

Fromm’a göre, çalışmak insanların bağımsızlaşmasını sağlamaktadır. Günümüzde modern üretim anlayışının benimsenmesi ile çalışma sistemli, yöntemli ve daha gerçekçi duruma gelmiştir. Değişen işlevi ile işin anlamı, zevkli bir etkinlik olmak yerine, zorunluluklardan oluşan, bir göreve ve bir saplantıya dönüşmektedir. Çalışarak daha fazla para kazanmak mümkün oldukça, iş olanakları çoğaldıkça, iş de başarıya ve paraya giden yolun aracı haline gelmiştir (Fromm, 1990: 196). İşveren ile işçi arasındaki ilişkide umursamazlığı esas gören Fromm’a göre, her iki kesimin de ekonomik çıkarlar doğrultusunda birbirlerini kullandığı sistem içerisinde, sermaye sahibi tıpkı bir makine gibi işçiyi kullanmaktadır (Keser, 2015:31). Fromm, “Sağlıklı Toplum” adlı eserinde işçinin içinde bulunduğu durumu açıklarken şu ifadeleri kullanmıştır (Fromm, 1990: 197-198):

“Makinenin insan gücünün yerine geçmesi gerekirken, insan makinenin yerine konmuştur. Sanayi işçisinin çalışması, henüz makinelerle yapılamayan eylemleri yerine getirmek olarak tanımlanabilir.”

Bu çerçevede Fromm, bireyin özgürlüğünü kaybetmemesi için çalışmaya yaşamında önem vermemesi, aksi takdirde emeği ile bir köle durumuna geleceğini savunmuştur (Keser, 2015:31-32). Üretimde makinelerin etkin bir şekilde kullanılması, çalışma hayatında insan gücüne olan ihtiyacı azaltarak, bireyin daha çok sevk ve yönetici fonksiyonunu ortaya çıkarmıştır. Bu durum çalışma sürelerinin kısılmasını sağlarken, boş zamanın artışı da beraberinde getirmiştir. Fromm’a göre, birey üretim ve örgütlenme sürecinde edilgin olduğundan, boş vakit, eğlenme ve tüketim sürecinde de edilgin durumdadır (Aytaç,2002:243).

1.5. Andre Gorz ve Özgürleştiren Boş Zaman

Gorz, Lafargue’nin “Tembellik Hakkı” düşüncesinden yola çıkarak, bireyin çalışmasının hayatın temel amaçlarını oluşturmasına, kişisel ve toplumsal olarak bir kimlik oluşturacağı düşüncesine tamamen karşı çıkmaktadır. Gorz’a göre, hayati işleve sahip olana boş zaman, daha çok özgürleşme, özerkliğin anlamı, katılımı ve devamlılığının oluşumudur. Boş zaman kavramını bir problem olarak gören ve çarpıcı bir şekilde niçin çalıştığımızı sorgulayan Gorz, “çalışmak için mi yaşıyoruz, yaşamak için mi çalışıyoruz” sorusuyla farklılaşan çalışma algısına dikkat çekmek istemiştir (Gorz, 1995: 28).

Modern çalışma düzeni ve bunun dayandığı “iktisadi aklın” eleştirisini yapan Gorz, sosyal çalışma süresinin azaltılmasını savunarak, “kimse mesleğini günde ortalama dört saatten fazla yapmasın” düşüncesini ileri sürmüştür (Gorz,1985:116). Gorz, insanın yaşamında çalışmanın ağırlığının azalması ve artan boş zamanla bireyin kendisini keşfetmesi, geliştirmesi ve özgürleştirmesini savunmaktadır (Keser, 2015:33). Ona göre, modern dünyada toplumsal kimliğin oluşmasında çalışma ve mesleğin önemi kısmen azalırken, insanın boş zamanlarındaki aktivitelerin ve tüketim performanslarının kimlik oluşumunda belirleyiciliği artmaktadır (Aytaç,2002:249).

Gorz için çalışma tam anlamıyla reddedilmeyen bir kavram iken, boş zaman bireyin daha çok özgürleşebilmesi ve özerk bir yaşam içinde yaratıcılığını arttırabilmesi için hayati öneme sahip bir kavramdır.

2. Mesai İçi ve Dışı Boş Zaman Kavramı

Veblen’in “zamanın üretici olmayan tüketimi” olarak ifade ettiği boş zaman (Omay,2008:124) kavramı, günümüz çalışma hayatında çalışanları da kapsayacak şekilde genişlemiştir. Günümüz kullanımı ile boş zaman kavramı özellikle çalışan kesimin boş zamanı olarak kabul görmüştür. Bu kapsamda çalışan sınıf için boş zaman, mesai dışında ve mesai içinde boş zaman olarak değerlendirilmektedir. Mesai dışı boş zaman kavramı, bireyin çalışma hayatından uzak özgür ve bağımsız olduğu zamandır. Mesai içi boş zaman ise, bireyin çalışma saatleri içerisinde kısa süreli olarak kendisine boş zaman oluşturarak işten uzaklaşmasını ve dikkatini dağıtmak istemesini ifade etmektedir.

Bireyin mesaisi dışındaki zaman diliminin tamamını boş zaman olarak değerlendirmesi mümkün değildir (Wilson, 1980:21). Dumazedier, Parker, Margyeri, Robinson, Meyer, Zuzanek, Tezcan gibi sosyologlar mesai dışı zamanın tamamen boş

zaman olmadığına ilişkin görüş birliğindedirler. Bu yazarlara göre mesai dışı zaman temelde üç gruba ayrılabilir (İyem, 2011:9);

1- Temel ihtiyaçların giderilmesine ayrılan zaman (uyku, temizlik, ev işleri, ailesel görevler, alışveriş, yemek yeme vb.)

2- Çalışma ve buna bağlı etkinlikler ile görevler için ayrılan zaman (iş, yolculuk, ödev, öğrenim için geçen süre vb.)

3- Serbest etkinliklere ayrılan zaman (spor, eğlence, dinlenme vb.)

Bireyin mesaisi içinde kendine boş zaman oluşturmayı istemesi, çalışma ortamında kısa süreli olarak kendisini olumsuz olaylardan soyutlayarak dikkatini dağıtmak istemesi şeklinde ifade edilirken (Ulrich vd.,1989:25), Etzion ve arkadaşları (1998) tarafından bu durum “psikolojik ayrılma” kavramı ile açıklanmıştır (577-580). Psikolojik ayrılma kavramı çalışanın işten uzaklaşması, ortamın stresinden kurtulması, işe kısa ara vermesi ve kendi sahip olduğu kaynakları yenilemesi olarak tanımlanmaktadır (Gervais,2014:1).

Samdahl (1992), Stewart (1998), Lee ve Dattilo (1994) gibi düşünürlerin görüşleri doğrultusunda boş zaman kavramı, bireyin algıladığı bir durum olarak değerlendirilmektedir. Bu temelde bu çalışmada bireyin mesai içinde kendisi için boş zaman olarak algıladığı bir durum olabileceği değerlendirilmiştir. Bireyin algıladığı bu durum, çalışma saatleri içerisinde işletmenin sağladığı teknolojik imkânları, işletme amaçları dışında kullanarak sanal kaytarma davranışını ortaya çıkarmaktadır.

3. Sanal Kaytarma Kavramı

Sanal kaytarma kavramı, iş görenlerin mesai saatleri içerisinde istemli olarak çalışılan örgütün sağladığı e-posta ve internet imkânlarından iş dışı amaçları yerine getirmek için yararlanmaları” şeklinde ifade edilmektedir (Blanchard ve Henle, 2008:1068). Çalışma saatleri içerisinde çalıştığı örgütün internet bağlantısıyla kullanmış olduğu bilgisayar ve akıllı cep telefonları aracılığıyla işiyle ilgisi olmayan kişisel amaçlarına yönelik internet sitelerine girmesi ya da elektronik posta alışverişi yapması gibi faaliyetler sanal kaytarma kapsamında değerlendirilmektedir (Lim, 2002:675-677).

Uluslararası yazında “cyberslacking”, “cyber deviance”, “cyberloafing”, ve “cyberbludging” gibi terimlerle ifade edilen ülkemizde ise “siber aylaklık” olarak da adlandırılan sanal kaytarma kavramı, bilgi ve iletişim teknolojilerinin gerek günlük yaşamda, gerek çalışma yaşamında yoğun bir biçimde kullanılması sonucunda çalışanların işten kaytarmak, zamanını boşa geçirmek veya kendi amaçları doğrultusunda internet, facebook vb. sosyal medya takibi ve kişisel e- maillerini kullanmaları ile ortaya çıkan güncel bir kavramdır (Yağcı ve Yüceler, 2016:532). Blanchard ve Henle (2008:1067) sanal kaytarma faaliyetlerini önemsiz (minör) ve önemli (serious) faaliyetler olarak iki boyutta incelemiştir. Bu kapsamda işle ilgisi olmayan e-posta kullanımı, internette haber ve spor sitelerini ziyaret etme gibi faaliyetler önemsiz sanal kaytarma faaliyetleri olarak değerlendirirken; yetişkin odaklı siteleri ziyaret etme, online kumar ve bahis oynama, sohbet odalarına katılma, müzik indirme ya da film indirme gibi faaliyetler ise önemli sanal kaytarma faaliyetlerini oluşturmaktadır. Ayrıca özel telefon görüşmeleri yapmak, gazete okumak gibi davranışlar da çalışma ortamında göz yumulabilecek ancak yine de uygun sayılmayan önemsiz sanal kaytarma faaliyetleri olarak değerlendirilmektedir (Kaplan ve Öğüt, 2012:4; Ünal ve Tekdemir, 2015:99).

Çalışanın işyerindeyken bilgisayar ve internet aracılığıyla iş yapıyormuş gibi görünerek zamanını boşa harcaması olarak değerlendirilen sanal kaytarma davranışının çalışanlarda görülmesinde örgütsel normlar ve örgütün teknoloji kullanımına ilişkin politikalarının etkili olduğuna dair çalışmalar bulunmaktadır (Yağcı ve Yüceler, 2016:532-533). Konu ile ilgili yapılan çalışmalar bilgisayar kullanabilen çalışanların %82'sinin sanal kaytarma yaptığını ve bunun günlük 2,5 saate kadar çıkabildiğini göstermektedir (Blanchard ve Henle, 2008: 1068; Garrett ve Danziger, 2008: 944).

Sanal kaytarma; ilgili yazında “Sosyal öğrenme”, “Genel caydırıcılık”, “Örgütsel adalet”, “Etik karar verme”, “Sosyal mübadele”, “Sosyal bilgi işleme”, “Planlı davranışlar”, “Eşitlik” ve “Tepki” gibi birçok kavramla ilişkilendirilmektedir (Ünal ve Tekdemir, 2015: 98). Sanal kaytarma davranışının belirleyici kavramlarından biri olan psikolojik sözleşme ise, Blau'nun (1964) Sosyal Mübadele Teorisine dayanmaktadır. Bu teoriye göre bireyin davranışları algı ve tutumlarına göre değişmekte olup, ortaya çıkan davranış ise değişim ilişkisinin sonucudur (Blau, 1964: 91- 94; Yıldız vd.,2016:150-151). Örgüt içerisinde tamamen çalışan ve işverenin karşılıklı beklentileri üzerine kurulu olan psikolojik sözleşmenin ihlal edildiği düşüncesinden hareketle çalışan birey iş sözleşmesini fesh etmeden geri çekilme davranışı sergileyerek içsel işten ayrılma yaşayabilmekte ya da işine duyduğu isteksizlik sebebiyle işi yapmama arayışlarına yönelebilmektedir. Bu arayışlar içerisinde kendisine boş zaman yaratabilmek amaçlı sık mola kullanmak, mola sonrası uzun zaman işinin başına dönmek gibi davranışlar yer almaktadır (Özbucak Albar, 2018:643-644). Bireyin çalışıyormuş gibi görünerek sanal kaytarma davranışlarıyla kendisine boş zaman yaratması da üretkenlik karşıtı iş davranışı olarak değerlendirilmektedir.

Çalışma hayatında işverenler açısından zaman ve üretim kaybı olarak görülen sanal kaytarma davranışları nedeniyle çalışanıyla iş ilişkisine devam etmek işveren açısından tahammül edilemez bir hale gelmiş aradaki güven temeli tamamen çökmüş ise, İş Kanunu'nun 25. Maddesine göre “işverenin haklı nedenle derhal fesh hakkı” doğmaktadır. Ancak çalışanın davranışları iş ilişkisinin devamlılığında tam anlamıyla bir tahammülsüzlük yaratmamakla birlikte (güven temelini bozacak ağırlıkta olmaması hali), normal işleyişi bozuyor, işyeri iklimini olumsuz etkiliyor ve işverenden de iş ilişkisini yürütmesi normal olarak beklenemiyor ise İş Kanunu'nun 18. Maddesine göre “işverenin geçerli fesh hakkı” doğmaktadır (Yıldız ve Yıldız, 2015:11-12).

SONUÇ

Çalışma hayatında sanayileşme düzeyi ilerledikçe zaman içerisinde çalışma zamanı ile boş zaman arasındaki sınırlar netleşerek, mesai içi ve mesai dışı boş zaman sürelerinde kayda değer artışlar meydana gelmiştir. Mesai dışı boş zaman süresinin artışında sanayileşme süreci doğrultusunda çalışma sürelerinin kısılması yer almaktadır. Çalışan iş dışında kalan boş zamanını ailesel görevler, ev işleri, alışveriş, spor, eğlence, dinlenme gibi işten bağımsız faaliyetlerle geçirmektedir. Mesai içi boş zaman sürelerinin artışında ise bilgi ve iletişim teknolojisinin gelişmesine bağlı olarak internet kullanımının yaygınlaşması ve çalışanların çalışma ortamında kısa süreli olarak kendisini olumsuz olaylardan soyutlama isteğiyle boş zaman yaratma isteği yer almaktadır. Sanal kaytarma davranışı olarak ifade edilen bu durumun algılanan örgütsel adalet ve psikolojik sözleşme ihlali ile yakından ilgisi olduğu daha önce yapılan araştırmalarla ortaya konulmuştur.

Psikolojik ayrılma olarak da ifade edilen sanal kaytarma davranışı, çalışma saatleri içerisinde kısa süreli olarak çalışanın kendisine boş zaman oluşturması ya da diğer çalışanların kaytarma davranışlarından etkilenecek boş zaman algılamasıyla oluşan, bireyin kişisel amaçları doğrultusunda işle ilgili olmayan faaliyetlere yönelmesini ve zamanını boşa geçirmesini ifade eden üretkenlik karşıtı bir iş davranışıdır. İşyerindeki performans ve verimlilik üzerinde olumsuz etkisi olduğu düşünülen sanal kaytarma davranışları önemsiz ve önemli olmak üzere sınıflandırılmaktadır. İşyerinde kişisel amaçlı olarak e-mail göndermek ve almak gibi faaliyetler önemsiz sanal kaytarma davranışı olarak kabul edilmektedir; buna karşın online kumar oynamak, yetişkin odaklı sitelerde sörf yapmak gibi faaliyetler ise önemli sanal kaytarma faaliyetlerini oluşturmaktadır. Bu sebeple işverenler çalışanların kişisel amaçlarla internete erişimini sınırlandıran yazılım programları kullanmaya başlamıştır.

İnsan psikolojisi için gerekli olan boş zaman algısının mesai saatleri içine bu şekilde bir kaytarma olarak yerleşmesi günümüzde birçok kamu ve özel sektör çalışanlarında sıklıkla gözlemlenmektedir. Bir sağlık kurumunda siz hasta olarak sırada beklerken, bilgisayar başındaki çalışanın veya doktorun alışveriş sitelerinde dolaştığını ya da oyun oynadığını; bankada müşteri olarak sıra beklerken görevli çalışanın önündeki kuyruğa aldırış etmeden özel telefon görüşmelerini yapıp, sosyal medya takibi yaptığını; kamu kurumlarında bilgisayar üzerinden yapılacak işlemlerde sistem arızası denilen sürelerde görevlinin online bahis sitelerinde dolaştığı ya da yemek tarifi aldığı... zaman zaman birçok habere konu olmasıyla yazılı ve görsel basında görmekteyiz.

Örgüt açısından zararlı olan bu davranış, çalışanın mesai saatleri içerisinde üretkenliğini azaltarak işveren için ekonomik kayıplara neden olabilmektedir. Ancak önemsiz sanal kaytarma davranışları sergileyen çalışanların iş ortamında yaşadığı stres ve sıkıntıyla mücadele edebileceği, bu sayede iş tatmini ve verimliliğin artması gibi olumlu etkileri olabileceği düşünülmektedir. Kuşkusuz ki örgütsel adalet ve psikolojik sözleşme temelli karşılıklı güven ilişkisi içerisinde, çalışanların zamanlarını nasıl kullanacaklarına ilişkin kararı sistemin kontrolüne teslim etmekten öte, insan onuruna yakışır bir iş ortamı çalışanların verimliliğini artırırken, işletmelerin de performansını arttıracaktır.

KAYNAKÇA

Aytaç, Ö., (2002) “Boş Zaman Üzerine Kuramsal Yaklaşımlar”, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt:12, Sayı:1, ss.231-260.

Aytaç, Ö., (2004) “Kapitalizm Ve Hegemonya İlişkileri Bağlamında Boş Zaman”, C.Ü. Sosyal Bilimler Dergisi, Aralık 2004 Cilt : 28, No:2, ss. 115-138.

Blanchard A.L.& Henle C.A., (2008) Correlates of Different Forms of Cyberloafing: The Role of Norms and External Locus of Control, Computers in Human Behaviour, Vol:24, pp.1067-1084.

Blau, P. M. (1964) “Exchange and Power in Social Life”, First Edition, New York, NY: John Wiley&Sons.

Bozkurt, V., (2000) “Püritanizmden Hedonizme Yeni Çalışma Etiği”, Alesta Basım Yayıncılık, Bursa.

Eby, C.V., (1998) “Veblen’s assault on time”, Journal of Economic Issues, 32 (3), pp. 689-707.

Etzion, D., D. Eden, Y. Lapidot,, (1998) “Relief From Job Stressors And Burnout: Reserve Service A Sarespite”, Journal of Applied Psychology, Vol. 83, pp. 577–585.

Fromm, E., (1990) “Sağlıklı Toplum”, Çeviren Y.Salman-Z.Tanrısever, Payel Yayınevi, İstanbul.

Garrett, R.K., Danziger, J.N., (2008) Disaffection or Expected Outcomes: Understanding Personal Internet Use During Work. Journal of Computer-Mediated Communication, 13: 937-958.

Gervais, R. L., (2014) “Detachment And Recovery After Work: An Overview”, Health & Safety Laboratory, UK.

Gorz, A., (1985) “Cennetin Yolları”, Çeviren Turhan Ilgaz, Afa Yayınları, İstanbul.

Gorz, A., (1995) “İktisadi Aklın Eleştirisi” Çeviren Işık Ergüden, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.

İyem, C., (2011) “Yeni Çalışma Etiği Ve Boş Zaman Çalışanları: Türkiye'deki Profesyonel Futbolcular Örneği”, Doktora Tezi, Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Kaplan, M., & Ögüt, A., (2012) “Algılanan Örgütsel Adalet ile Sanal Kaytarma Arasındaki İlişkinin Analizi: Hastane Çalışanları Örneği”, İşletme Fakültesi Dergisi, Cilt 13, Sayı 1, ss.1-13

Keser, A., (2015) “Çalışma Psikolojisi”, Ekin Yayınevi, Bursa.

Keser, A. & Kümbül Güler, B., (2016) “Çalışma Psikolojisi”, Umuttepe Yayınları.

Lafargue, P.,(1999) “Tembellik Hakkı”, Çeviren Vedat Günyol, Cumhuriyet Dünya Klasikleri Dizisi, Nisan.

Lee, Y.& Dattilo J., (1994) “The Complex and Dynamic Nature of Leisure Experience”, Journal of Leisure Research, Vol. 26, No. 3, 1994, pp. 195-211.

Lim V.K.G., (2002) The IT Way of Loafing on The Job: Cyberloafing, Neutralizing and Organisational Justice, Journal of Organisational Behaviour, Volume:23. No:5, pp.675-694.

Omay, U., (2008) “Boş Zamanın Manipülasyonu Ve Çalışma”, İş, Güç Endüstri İlişkileri ve İnsan Kaynakları Dergisi, 10 (3), ss.122-147.

Özbucak Albar, B. (2018) “İşletmelerde İşçi ve İşveren İlişkilerinden Kaynaklanan Güncel Sorunlar”, BMMJ, (2018), 6(3): 633-648.

Russell, B.,(1935) “In Praise of Idleness”, <http://www.zpub.com/notes/idle.html>, Erişim Tarihi: 25.01.2019.

Samdahl, D. M., (1992) “Leisure in Our Lives: Exploring the Common Leisure Occasion”, Journal of Leisure Research, Vol. 24, No. 1, pp. 19-32.

Samsun, N., (2017) “Çalışmanın değişen anlamı ve güncel durumuna ilişkin tartışmalar” Açıköğretim uygulamaları ve Araştırmaları Dergisi, Cilt:3 Sayı:3, ss.160-210.

Sarıpek, D.B., (2016) “Zaman Baskısı Altında Çalışma ve Boş Zaman Algısı”, Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi, Cilt:14, Sayı:4, ss.112-127.

Stewart, W. P., (1998) “Leisure as Multiphase Experiences: Challenging Traditions”, Journal of Leisure Research, Vol. 30, No. 4, pp. 391-400.

Turan, Z., Nakipoğlu, A. ve Bozkaya, Ş., (2015) “Öğretileleriyle T.B. Veblen”, İşletme ve İktisat Çalışmaları Dergisi, Cilt 3, Sayı 4, 2015, ss.161-200.

Ulrich, R. S., Dimberg U., Driver B. L. (1989), Psychophysiological Indicators of Leisure Benefits, Rocky Mountain Forest and Range Experiment Station, In B. L. Driver, P. J. Brown, G. L. Peterson (Eds.), Benefits of Leisure. State College, PA: Venture.

Ünal, Ö.F.,& Tekdemir, S., (2015) “Sanal Kaytarma: Bir Kamu Kurumunda Ampirik Bir Araştırma”, Süleyman Demirel üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi dergisi, 20(2), ss.95-118.

Veblen, T., (2007) The Theory of the Leisure Class (ed. Martha Banta), Oxford, GBR: Oxford University Press.

Wilson, J., (1980) “The Sociology of Leisure”, Annual Review of Sociology, Vol. 6, pp. 21-40.

Yağcı, M.,& Yüceler, A. (2016). Cyber loafing with its conceptual aspects. International Journal of Social Sciences and Education Research, 2 (2), 531-540.

Yıldız, B.,& Yıldız, H., (2015) “İş Yaşamındaki Sanal Kaytarma Davranışlarının Hukuki Yönden İncelenmesi”, Bandırma İİBF, Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi, 13 (3), ss. 1-17.

Yıldız, H., Yıldız, B. ve İyigün, N.Ö., (2016) “Psikolojik Sözleşme Algısının Sanal Kaytarma davranışları Üzerindeki Etkisi”, Erciyes Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Sayı: 47, ss. 147-165.

<https://dusunbil.com/bertrand-russell-calismak-abartilmis-bir-erdemdir/>, Erişim tarihi: 25.01.2019

<https://indigodergisi.com/2018/06/paul-lafargue-tembellik-hakki/>, Erişim tarihi: 25.01.2019